

із затримкою психічного розвитку дає нам змогу зробити наступні висновки: при затримці психічного розвитку порушення настають дуже рано, тому становлення всіх психічних функцій відбувається не тільки уповільнено. Вчасно проведене діагностичне обстеження, виявлення форми ЗПР та складання відповідної розвитку кожної конкретної дитини індивідуальної корекційної програми буде сприяти її ефективному психічному розвитку та наближенню до показників соціально-психологічного нормативу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Астапов В. М. Коррекционная педагогика с основами нейро и патопсихологии. Учебное пособие / В. М. Астапов. – М. : ПЭР СЭ, 2006. – 176 с.
2. Власова Т. А. Дети с задержкой психического развития / Т. А. Власова, В. И. Лубовский – М. : Педагогика, 1984. – 184 с.
3. Власова Т. А. О детях с отклонениями в развитии / Т. А. Власова, М. С. Певзнер. – М. ; 1973. – 248 с.
4. Дети с задержкой психического развития / Т. В. Егорова, Г. И. Жаренкова, В. И. Лубовский, Н. А. Никашина, Л. И. Переслени и др. – М., 1984. – 355 с.
5. Лебединский В. В. Нарушения психического развития у детей: Учебное пособие / В. В. Лебединский. – М. : МГУ, 1985. – 197 с.
6. Лубовский В. В. Психологические проблемы диагностики задержки психического развития детей / В. В. Лубовский. – М., 1989. – 100 с.
7. Семенович А. В. Нейропсихологическая коррекция в детском возрасте. Метод замещающего онтогенеза: Учебное пособие / А. В. Семенович. – М. : Генезис, 2012. – 474 с.

УДК 376

С. В. Чупахіна

кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
orcid.org/0000-0003-1274-0826

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

В статті проаналізовано сучасні підходи підготовки вчителів до роботи з

дітьми з особливими потребами в умовах загальноосвітнього закладу. Обґрунтовано особливості організації інклюзивного освітнього середовища та психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими потребами. Охарактеризовано основні принципи організації психолого-педагогічного супроводу дітей у системі інклюзивної освіти, з врахуванням сучасних підходів до педагогічної діяльності вчителя в умовах супроводу. Доведено, що запорукою успіху створення освітнього середовища для дітей, які навчаються в умовах інклюзивного навчання, є організація та здійснення комплексного підходу та вміння фахівців об'єднувати цілі і завдання у різних сферах впливу.

В статті проаналізовані сучасні підходи підготовки учителів к роботі з дітьми з особливими потребами в умовах загальноосвітнього навчального закладу. Обґрунтовано особливості організації інклюзивного освітнього середовища та психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими потребами. Охарактеризовано основні принципи організації психолого-педагогічного супроводу дітей у системі інклюзивної освіти, з врахуванням сучасних підходів до педагогічної діяльності вчителя в умовах супроводу. Доведено, що запорукою успіху створення освітнього середовища для дітей, які навчаються в умовах інклюзивного навчання, є організація та здійснення комплексного підходу та вміння фахівців об'єднувати цілі і завдання у різних сферах впливу.

The article analyzes the modern approaches of teachers' preparation for working with children with special needs in the conditions of a comprehensive educational institution. The peculiarities of the organization of an inclusive educational environment and psychological and pedagogical support of a child with special needs are substantiated. The basic principles of organization of psychological and pedagogical support of children in the system of inclusive education are characterized, taking into account modern approaches to teachers' educational activity in conditions of accompaniment. It is proved that the key to

the success of creating an educational environment for children studying under inclusive education is the organization and implementation of an integrated approach and the ability of professionals to integrate goals and objectives in different spheres of influence.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, інклюзивне навчання, освітнє середовище, психолого-педагогічний супровід, фахова підготовка вчителя.

Ключевые слова: дети с особыми образовательными потребностями, инклюзивное обучение, образовательная среда, психолого-педагогическое сопровождение, профессиональная подготовка учителя.

Key words: children with special educational needs, inclusive education, educational environment, psychological and pedagogical support, teacher training.

Постановка проблеми. За свідченням медичних працівників та статистичними даними кількість дітей з особливими потребами в Україні з кожним роком зростає. Нині в країні проживає понад 165 тисяч дітей з інвалідністю у віці до 18 років. Здебільшого в таких дітей спостерігаються вроджені проблеми зі здоров'ям, захворювання нервової системи, розлади психіки та поведінки. Отож задля інтегрувати дітей з особливими освітніми потребами у суспільство, для надання їм необхідних освітніх послуг, громадські організації разом з науковцями, профільними держструктурами з урахуванням зарубіжного досвіду понад десять років тому розробили експериментальну програму з впровадження інклюзивної освіти в Україні.

Того часу в експерименті із залучення дітей з особливими освітніми потребами до загальноосвітнього навчального процесу приймали участь 22 навчальні заклади, координатором яких був Всеукраїнського фонду «Крок за кроком». Згодом експеримент поширився по всій Україні і сьогодні лише у Львові діє понад 80 інклюзивних шкіл. Серед дітей, які відвідують такі класи, є діти з порушеннями опорно-рухового апарату, органічними ураженнями головного мозку, сенсорними порушеннями та іншими

розладами розвитку.

Створення та впровадження інклюзивного навчання в Україні передбачено в концепції, яку пропонує Міністерство освіти і науки України, йдеться про «Нову українську школу». Діти з інвалідністю зможуть отримувати освіту на рівні з однолітками після того, як для цього будуть створені всі потрібні умови.

Нову концепцію побудовано на принципі дитиноцентризму, тобто вчитель враховує потреби та здібності дитини, а не просто виконує певні інструкції.

Поки проект «Нової української школи» ще на стадії впровадження, інклюзивне навчання вже сьогодні працює на основі пілотних проектів у загальноосвітніх школах.

Однак експерти констатують, що в Україні лише 11 % від загальної кількості навчальних закладів є пристосованими до потреб дітей з ООП. Залишається відкритим і питання підготовки спеціалістів, які спроможні організувати психолого-педагогічний супровід кожної такої дитини.

Аналізуючи проблему впровадження інклюзивного навчання в сучасній освіті маємо на меті розглянути особливості організації навчання дітей з ООП в загальноосвітньому закладі. Відповідно до закону України «Про освіту» інклюзивне навчання – це «система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників», відтак різні категорії дітей вимагають різних підходів [1].

Отож розглянемо діяльність вчителя початкової школи, який надає освітні послуги дітям в умовах інклюзивного освітнього середовища у співпраці з асистентом. Враховуючи те, що асистент є кваліфікованим спеціалістом (логопед, олігофренопедагог, сурдопедагог, тифлопедагог, психотерапевтом (наш підхід до надання кваліфікованої підтримки дітям з синдромом аутизму)), а вчитель є фахівцем з підготовки учнів з типовим розвитком виникає запитання: «Де та яку саме підготовку чи підвищення кваліфікації має отримати учитель для оволодіння фаховими методиками

навчання учнів з ООП?».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останніх років вітчизняні науковці, зокрема В. Бондара, Л. Будяк, Е. Данілавичутє, Л. Даниленко, Н. Дятенко, С. Єфімової, В. Зосенко, Н. Кирста, А. Колупаєвої, С. Литовченко, І. Луценко, С. Миронової, Ю. Найди, Н. Назарової, Т. Сак, Т. Софій, В. Синьова, О. Таранченко, В. Тищенко, С. Чупахіна, А. Шевцова, М. Шеремет та інші досліджують проблеми залучення дітей з особливими потребами до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, їх реабілітації та соціалізації до суспільних норм. Вагомий внесок у розвиток системи спеціальних навчальних закладів, удосконалення їх структури, розробку методик ранньої діагностики психічного розвитку дітей мають вчення Л. Виготського, О. Венгер, О. Запорожця, О. Киричука, Г. Костюка, Б. Корсунської, С. Максименка, Н. Морозової, В. Синьова, П. Таланчука, В. Тарасун, М. Ярмаченка. В них обґрунтовано ґрунтовні положення щодо особливостей розвитку психічних процесів у дітей різного віку, ролі корекційного виховання у підготовці до шкільного навчання, механізмів формування соціально-комунікативної активності дітей.

У дослідженнях науковців розглядаються основи підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти (О. Глузман, О. Гордійчук, І. Демченко, О. Мартинчук та інші); інклюзивну компетентність вчителів досліджують С. Альохіна, Ю. Бойчук, О. Бородіна, І. Хафізулліна, вихователів дошкільних закладів – Г. Косарева.

Метою нашого дослідження є особливості діяльності вчителя в процесі організації роботи з молодшими школярами з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливо не лише обговорити проблему організації інклюзивного навчання, а й прослідкувати особливості навчання учнів з ООП відповідно до їх розвитку та особливостей навчання. На сучасному етапі постає завдання так організувати навчально-виховний процес, щоб урахувати особливості та

можливості усіх учасників цього процесу. Розглянемо детальніше погляди вчених щодо професійну діяльності вчителя в умовах освітнього закладу.

Професійна педагогічна діяльність передбачає спеціальну освіту, тобто оволодіння системою спеціальних знань, умінь і навичок (на сучасному етапі – фахових компетентностей), необхідних для виконання функцій, пов'язаних із певною професією [2].

Усі функції, які виконує вчитель у процесі професійної діяльності, вчені розглядають у кількох проекціях і на різних рівнях: термінальні, або функцій-цілі (навчальна, виховна, розвивальна, соціалізуюча та ін.); інструментальні, або функції-засоби (інформативна, діагностична, стимулююча, прогностична, психотерапевтична, рекреаційна та ін.), операційні, або функції-прийоми (управлінська, коригувальна, методична та ін.) [2].

Суттєвим аспектом у діяльності педагога є вміння конструктивно та ефективно взаємодіяти з учнями. Педагогічні впливи зорієнтовуються на вік, індивідуальні особливості школярів, стосунки у конкретному класі. Отож розуміємо, що готовність педагога до професійної діяльності має включати й надання освітніх послуг дітям з ООП.

На етапі запровадження інклюзивного навчання науковці та методисти прописують низку рекомендацій для вчителів, які організовують інклюзивне освітнє середовище та навчають дітей з особливими освітніми потребами. Розглянемо одну з таких, скажімо для організації роботи з дитиною з порушенням інтелекту (РВ):

1. Підготувати учнів класу до прийняття дитини з особливими освітніми проблемами:

- створити в класі демократичне середовище, налагоджувати між учнями дружні стосунки, щоб розумовідсталі діти почувалися себе членами колективу;
- привчати дітей допомагати (в разі потреби) опікувати однолітків з розумовою відсталістю;
- присікати зневажливе ставлення до дітей з обмеженими можливостями.

2. Перед прийомом до класу дитини з легкою розумовою відсталістю детально ознайомитися з його анамнестичними даними. З цією метою поспілкуватися з батьками дитини; вивчити медичні довідки; усвідомити, в чому полягає першопричина (пологова чи післяпологова травма, хвороба в ранній період, вплив медикаментів тощо).
3. Вивчити спеціальну медичну та педагогічну літературу з метою з'ясування впливу ушкоджень (пологові травми, хвороби, психічні захворювання тощо) на процеси навчання та розвитку. Детально вивчити особливості розвитку психічних процесів дитини з легкою розумовою відсталістю (стан пам'яті, уваги, мислення, темп роботи, працездатність, прояви поведінки, стан емоційно-вольової сфери тощо).
4. Ознайомитися з сучасними педагогічними підходами й методиками, які застосовуються у спеціальних школах під час навчання дітей з легкою розумовою відсталістю. Необхідно ознайомитися з навчальними програмами (відповідного класу). Щоб мати уявлення, якими завданнями вміннями та навичками мають оволодіти діти з інтелектуальними порушеннями на кінець навчального року.
5. На кожну дитину з обмеженими можливостями необхідно скласти індивідуальний навчальний план (враховуючи складність дефекту).
6. Знаючи специфічні особливості психічних процесів дітей з розумовою відсталістю, коригувати їх у процесі навчання; враховувати під час навчання; враховувати під час планування діяльності [4].

Спробуємо проаналізувати хоча б одне з вищезначених положень, кожне з яких це швидше запитання, а ніж рекомендація. Що означає підготувати клас, а хіба демократичнее середовище та дружні стосунки це не важливі складові будь-якого учнівського колективу? Знову запитання без відповіді: «Яким чином будемо привчати дітей допомагати особливому однолітку та чи буде це одноліток і як визначити потребу?». Отож можемо стверджувати, що поради це непогано, однак необхідною умовою

та запорукою успіху має стати щось інше, чіткіше і конкретніше.

Наступним повідомленням рекомендацій є характеристика особливостей розвитку дитини з порушенням інтелекту, тобто те, що діти з розумовою відсталістю зазвичай мають слабку пам'ять, відтак матеріал слід подавати невеликими «дозами» і звертати увагу на багаторазове повторення вивченого матеріалу. З цією метою урізноманітнювати прийоми і види робіт на закріплення вивченого матеріалу, застосовувати дидактичні ігри і лише після засвоєння цього матеріалу пояснювати складніший новий матеріал.

У дітей з розумовою відсталістю порушено активну увагу. Відповідно слід застосовувати наочний матеріал для її активізації, чергувати види діяльності (більш складні завдання чергувати з легшими).

У таких дітей переважає конкретно-наочне мислення. Опираючись на нього вчитель складає навчальний матеріал. Для цього слід застосовувати зрозумілу яскраву наочність (предметні картинки, лічильний матеріал, малюнки-схеми до задачі тощо).

Діти з легкою формою розумової відсталості мають знижені темп роботи та працездатності. Відтак для них вчитель зменшує обсяг завдань та їх кількість, і враховує доступну складність. Для цього дітям готуються індивідуальні картки із завданням відповідної складності, в які треба вставити відповідну орфограму чи числову відповідь (і зовсім немає необхідності переписувати це завдання в зошит, якщо дитина має слабкі чи недостатні навички письма).

Такі діти зазвичай не мають достатніх навичок самостійної роботи. Постійний контроль за виконанням ними завдання (щоб вони не втрачали уваги та напрямку діяльності), на нашу думку, організовує спеціальний педагог – асистент вчителя.

Діти з обмеженими розумовими можливостями потребують неодноразового повторення вчителем інструкції щодо виконання того чи іншого завдання. Відтак вчитель має переконатися, як і наскільки точно учень зрозумів, чого від нього вимагають, і лише після цього

дозволити виконати завдання. При потребі, слід додатково пояснити учневі виконання завдання.

Особливо важливо вчителю вміти підтримувати в дитини впевненість у своїх силах, прагнення до пізнавальної діяльності, запобігати різним змінам у психічній діяльності, поведінці та загальному стані дитини та адекватно реагувати на них [3].

Відтак така підготовка потребує часу й вимагає від педагога здобувати нові знання з певних спеціальних дисциплін та методик навчання певної категорії дітей.

Розглянемо детальніше особливості організації інклюзивного навчання, а саме створення інклюзивного освітнього середовища. Відповідно до закону України «Про освіту», «інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей»; «особа з особливими освітніми потребами – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту»; «розумне пристосування – запровадження, якщо це потрібно в конкретному випадку, необхідних модифікацій і адаптацій з метою забезпечення реалізації особами з особливими освітніми потребами конституційного права на освіту нарівні з іншими особами» [1].

Важливим завдання освітнього закладу, який запроваджує інклюзивне навчання на нашу думку є забезпечення для дітей з ООП психолого-педагогічного супроводу тобто об'єднання навколо дитини міждисциплінарної групи осіб (фахівці, які безпосередньо опікуються дитиною, та батьки), які розробляють для неї індивідуальну програму розвитку і цілеспрямовано працювати над досягненням певної мети.

Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами забезпечують працівники психологічної служби (практичний психолог та соціальний педагог) загальноосвітнього закладу спільно з педагогічними працівниками, які організовують навчально-виховний процес у класах з інклюзивним навчанням.

Отож стає зрозумілим, що вчитель організовує освітній процес, однак після рекомендацій та їх обговорення з фахівцями, які є учасниками психолого-педагогічного супроводу, насамперед з психологом, соціальним педагогом та ін. Задля чіткішого розуміння порушеної проблеми розглянемо діяльність цих спеціалістів в умовах створення інклюзивного освітнього середовища.

Здебільшого група супроводу має такий склад: координатор (здебільшого – представник керівного складу загальноосвітнього закладу), вихователі/вчитель; педагог супроводу (асистент вчителя, помічник вихователя), психолог, корекційний педагог, логопед, інші фахівці (запрошений фахівець корекційно-розвиткового напрямку, який має досвід взаємодії з дитиною за межами освітнього закладу; експерт з проблем розвитку дитини; невролог чи сімейний лікар), батьки [4].

Основні принципи організації психолого-педагогічного супроводу дітей у системі інклюзивної освіти: пріоритет інтересів і потреб дітей та учнів; неперервність супроводу; мультидисциплінарність.

Важливо враховувати етапи психолого-педагогічного супроводу, а саме: підготовчий, адаптаційний та повне включення. Розглянемо їх детальніше, відтак на підготовчому етапі відбувається оцінка наявних в освітньому закладі можливостей та потреб; керівник освітньої установи обговорює з педагогічним колективом необхідність підготовки та впровадження навчання для дітей з особливими освітніми потребами, а також – необхідні ресурси для цього процесу. Впроваджують також просвітницьку, консультативну та семінарсько-тренінгову роботу для батьків і дітей, які будуть навчатися в класі з дітьми з ООП.

В процесі адаптації (адаптаційний етап) проводиться робота з об'єднання фахівців у міждисциплінарну групу (групу супроводу), що передбачає тренінги командної взаємодії, методичні об'єднання, майстер-класи тощо. Найважливішим результатом роботи групи супроводу на цьому етапі є розробка індивідуальної програми розвитку дитини з ООП.

На етапі повного включення фахівці сприяють найповнішій адаптації та соціалізації дитини [4].

В умовах створення інклюзивного освітнього середовища шкільний психолог стає експертом в організації та проведенні оцінювання розвитку, перспектив ситуації найближчого розвитку дитини, організовує процес спостереження за дітьми з метою визначення особливостей розвитку й підтримки. Він пропонує і обговорює індивідуальні або групові рекомендації, приймає участь у розробці навчальних програм розвитку кожної особливої дитини, здійснює психологічну підтримку батьків тощо. Також у його компетентність входить виявлення чинників, які негативно впливають на здатність дітей до навчання та самоконтролю.

Слід зауважити, що оцінка досягнень дитини має практикуватися в оптимальних для неї умовах (в найбільш сприятливому темпі, з використанням допоміжних засобів і ресурсів, за необхідності) і виявляє взаємодію таких компонентів освіти, як: знання і вміння, розвиток дитини у даний період освітнього процесу та здатність застосовувати їх на практиці.

Отож запорукою успіху психолого-педагогічного супроводу дітей, які навчаються в умовах інклюзивного навчання, є організація та здійснення комплексного підходу та вмінні об'єднувати цілі і завдання у різних сферах впливу.

Важливою умовою успіху в інклюзивному навчанні, на нашу думку, є створення власної (у кожному навчальному закладі) навчально-методичної та інформаційної бази, а саме: банку даних навчальних і виховних програм; інформації про рівень здоров'я, навчання і розвитку кожної дитини з особливими освітніми потребами, яка навчається у закладі; моніторинг результативності, який передбачає застосування наступних методів: дидактичного – вивчення результативності різних сторін навчально-виховного процесу; виховного – простеження ефективності виховного процесу, системи взаємостосунків його учасників; управлінського – простеження за характером взаємостосунків на різних управлінських рівнях в системах:

«керівник – педагогічний колектив», «керівник – діти», «керівник – батьки», «керівник – зовнішнє середовище»; соціально-психологічного-педагогічного спостереження за системою колективно-групових взаємовідносин, за характером психологічної атмосфери педагогічного колективу, психологічного стану дітей, батьків; медичного – відстеження динаміки стану здоров'я дитини з особливими потребами.

Задля ефективного впровадження інклюзивного навчання важливо забезпечити участь учасників супроводу у психолого-педагогічних семінарах-тренінгах, щодо особливостей роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, які організовують ВНЗ, громадські організації та різні спеціалісти в галузі освіти та охорони здоров'я.

Отож розуміємо, що впродовж першого місяця навчання учасники супроводу проводять динамічне вивчення учнів з метою коригування створеного макро- та мікросередовища: у співпраці з батьками та дітьми визначаються місця встановлення додаткового обладнання, обладнання навчальних кабінетів і кабінета вчителя-дефектолога, створюються умови для оптимального рухового режиму й фізичної реабілітації учнів. Важливим також є створення ресурсного класу для групових чи індивідуальних занять різних спеціалістів з дітьми з ООП, а також так би мовити кабінетів психологічного розвантаження, безпечних для відпочинку та самостійного перебування дитини.

Питання інклюзивного та інтегрованого навчання має постійно перебувати на контролі адміністрації школи. Відповідно до плану внутрішкільного контролю важливо відстежувати ситуацію в класі інклюзивного (інтегрованого) навчання: вивчення рівня мотивації до навчання, комфортності на уроках та в системі взаємовідносин «учитель-учень» тощо.

Супровід базується на створенні сприятливих умов для взаємодії учня з соціальним середовищем з метою попередження виникнення чи усунення вже існуючих дестабілізуючих розвиток чинників та формування стійкості до ситуацій дезадаптації.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, ефективність психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП в освітньому просторі залежить від згуртованої роботи групи супроводу, здатної працювати в режимі командної взаємодії та організовувати повноцінну психолого-педагогічну допомогу дитині – створювати умови для відповідного освітнього процесу, що фіксується в індивідуальній програмі розвитку з чітко прописаними: зовнішніми ресурсами (можливості освітнього середовища), внутрішніми ресурсами (потенціал дитини, який має бути розкритий завдяки цілеспрямованій корекційно-розвитковій роботі), а також моніторингом процесів навчання та розвитку дитини, результати якого можуть спонукати до перегляду й вдосконалення даних процесів. Всі вищезначені важливі позиції психолого-педагогічного супроводу спробуємо конкретизувати в наступних дослідженнях.

Отож розуміємо, що на сучасному етапі підготовки вчителів до організації інклюзивного освітнього середовища

важливого значення набуває не лише компетентність педагога, а організація психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП, взаємодія усіх учасників освітнього супроводу. У наступних дослідженнях спробуємо прослідкувати підготовку майбутніх педагогів до інклюзивного навчання в умовах ВНЗ України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Електронний ресурс: Веб-сайт Міністерства освіти і науки України (www.mon.gov.ua) рубрика «Освіта дітей з особливими потребами».
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; Головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Колупаєва А. А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання: наук.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, Л. О. Савчук // – К. : Наук. світ, 2010. – С. 44–63.
4. Технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі: навчально-наочний посіб. / Укладач – Скрипник Т. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. – 56 с.